

УДК 376:373-056.2/3

ПРИЙОМИ І МЕТОДИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З КОМПЛЕКСНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІ-ФІЗІОЛОГІЧНИХ РОЗВИТКУ. РЕАЛІЗАЦІЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПІДХОДУ

Оксана Михайлена, учитель КЗО «Багатопрофільний навчально-реабілітаційний ресурсно-методичний центр корекційної роботи та інклюзивного навчання» ДОР»

Розглянуто проблеми організації індивідуального навчання дітей зі складними порушеннями психофізичного розвитку в умовах сучасної України. Наведено методи реалізації індивідуального підходу в навчанні учнів з комплексними порушеннями в умовах багатопрофільного навчально-реабілітаційного центру.

Ключові слова: комплексні порушення, учні з порушеннями слуху, корекційне навчання, індивідуальний підхід, альтернативні методи комунікації.

Оксана Михайлена, учитель КОУ «Многопрофильный учебно-реабилитационный ресурсно-методический центр коррекционной работы и инклюзивного обучения» ДОР»

Приемы и методы реабилитации детей с комплексными нарушениями психофизиологического развития. Реализация индивидуального подхода

Рассмотрено проблемы организации индивидуального обучения детей с множественными нарушениями психофизиологического развития в Украине. Описано приемы реализации индивидуального подхода в условиях инклюзивных учебно-реабилитационных центров для детей с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: комплексные нарушения, учащиеся с нарушениями слуха, коррекционное обучение, индивидуальный подход, альтернативные методы коммуникации

Oksana Mikhailenko, teacher MEI «Multidisciplinary educational-rehabilitation resource-methodical center of correctional work»

Methods for the rehabilitation of children with complex disorders of psycho-physiological development. The implementation of an individual approach

The problems of organizing individual education of children with multiple disorders of psycho-physiological development in Ukraine are considered. We describe the techniques for implementing an individual approach in an inclusive education and rehabilitation centers for children with special educational needs.

Keywords: complex infringements, students with hearing impairments, correctional training, individual approach, alternative methods of communication.

Актуальність статті. Складні економічні умови, погіршення екологічної ситуації, техногенні перевантаження, важкі умови праці жінок, недосконалість чинної системи медичного і соціального забезпечення, високий рівень захворюваності батьків, погіршення якості продуктів харчування, зростання стресових ситуа-

© Михайлена О., 2019

цій у повсякденному житті спричиняють збільшення кількості дітей з різними видами захворювань. Так, за період 2003 – 2012 рр. чисельність дитячого населення знизилася на 19,02 %. Водночас, загальна чисельність дітей-інвалідів щорічно збільшується на 0,5%. Чисельність дітей-інвалідів станом на початок року сягнула показника 167 059 осіб або 2, 0% від усього дитячого населення країни [16].

За даними статистики, в Україні налічується понад півмільйона дітей із порушеннями слуху, понад 7,5 тис. дітей страждають розладами аутичного спектра. Щорічно народжується більше 400 дітей із синдромом Дауна та на даний момент в країні зареєстровано понад 15 тис. людей із цим захворюванням. Понад 20 тис. дітей із дитячим церебральним паралічем (ДЦП). Синдром дефіциту уваги і гіперактивності (СДУГ) спостерігається у 7% українських дітей. При цьому офіційна статистика не відображає реальної картини і ці цифри на порядок вищі [5]. На 22,4% збільшилася мережа навчальних закладів для дітей зі складними порушеннями розвитку (навчально-реабілітаційних центрів) та відповідно учнів у них: 2015/2016 н. р. – 58 закладів (6,4 тис. учнів), 2016/2017 н. р. – 71 (7,9 тис. учнів) [16]. Навчання, виховання і реабілітація дітей зі складними порушеннями є маловивченою і складною проблемою спеціальної педагогіки. В учнів із комплексними порушеннями розвитку часто виникають труднощі в оволодінні навчальним матеріалом у строки передбачені програмами, маючи при цьому складнощі в процесі соціальної інтеграції [2].

Дослідники цього питання поділяють, залежно від структури порушення, дітей із поєднаними порушеннями на три основні групи:

- Діти, з двома вираженими психофізичними порушеннями.
- Діти, які мають одне виражене психофізичне порушення і супутнє йому інше порушення, виражене в слабкому ступені.

Діти, які мають три або більше порушень виражених у різному ступені (множинні дефекти). До множинних дефектів, зокрема, можна віднести і поєднання в однієї дитини цілого ряду невеликих порушень, які мають негативний кумулятивний ефект, наприклад, при поєднанні невеликих порушень моторики, зору і слуху в дитині може мати місце виражене недорозвинення мови [6].

Вважають, що діти зі складними порушеннями розвитку це рідкісна, статистично малозначима категорія. Проте, згідно з даними досліджень і спостереженнями досвідчених дефектологів-практиків, такі діти становлять у середньому до 40 % контингенту спеціальних освітніх установ. Практична потреба у вивчені цих дітей, визначені їх освітніх потреб та у розробленні системи їх реабілітації надзвичайно важливі.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у розробку шляхів і методів реабілітації дітей з комплексними порушеннями зробили В. Бондар, Л. Вавіна, Н. Засенко, В. Засенко, Т. Сак, Є. Соботович, В. Синьов, В. Назарова, О. Хохліна, Т. Єжова, утім питання організації індивідуального підходу в навчанні дітей зі складними порушеннями психофізичного розвитку в умовах багатопрофільного навчально-реабілітаційного центру залишається недостатньо вивченим.

Метою статті є висвітлення окремих корекційних прийомів роботи з учнями, що мають комплексні психофізичні порушення як на уроках, індивідуальних заняттях, так і в позаурочний час.

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

Особливим завданням спеціальних освітніх закладів є корекція розвитку дітей. Його розв'язання є не менш важливим і для інших типів закладів, у яких можуть навчатися діти з певними порушеннями розвитку. Компонентами спеціальної освіти є процеси навчання, виховання та корекція. При цьому корекція розглядається як основа навчально-виховної роботи в спеціальній школі: без цілеспрямованого подолання чи послаблення недоліків знижується ефективність навчання й виховання дітей: ускладнюється процес оволодіння необхідними для них знаннями, вміннями, навичками, становлення поведінки, особистості загалом. Водночас зауважимо, що виділити складові частини спеціальної освіти (навчання, виховання, корекція) можливо лише абстрагуванням функцій кожної з них для їх осмислення, організації, цілеспрямованої роботи. Якщо корекцію та навчання (і виховання) брати як відносно самостійні компоненти педагогічної системи, то відмінність між ними полягає в меті, особливостях педагогічного процесу, показниках ефективності.

Так, мета навчання – дати учням знання, уміння та навички, мета корекції – виправляти порушення психічної і фізичної сфер розвитку, розвивати дитину загалом. Досягнення мети корекційного впливу забезпечують усі складові педагогічного процесу – організація, зміст, методика. Проте особливості корекційно-розвивального впливу визначаються не так закономірностями засвоєння навчального матеріалу, як його метою, визначену відповідно до предмета корекції, його сутності, психологічних закономірностей впливу на нього. Саме від предмета корекції, тобто від того, що необхідно виправляти та розвивати в дитині, залежить постановка мети, пошук спеціальних шляхів організації педагогічного процесу, добір відповідних методичних засобів та змісту навчання, визначення показників його результативності [17].

Не можна залишати поза увагою суперечності між загальними для всього класу педагогічними вимогами (єдиний темп навчання, зміст програмового матеріалу) і різним рівнем розвитку пізнавальних можливостей учнів. За цих умов фронтальна робота з учнями може бути малоекспективною. У будь-якому класі є учні, яким важко засвоїти передбачені програмою предмета знання [2].

Отже, диференційоване навчання за групами залежно від рівня навчальних можливостей є однією з важливих умов реалізації принципу індивідуального підходу. Розробкою цього питання займалися І. Єременко, Л. Вавіна, Г. Мерсіянова, Н. Ф. Засенко та інші.

Важливого значення на початковому етапі знайомства з учнем та батьками та для вибору стратегії корекційного навчання та реабілітації учня з особливими освітніми потребами набуває вивчення анамнезу, діагнозу дитини, анкетні дані. Для цього в КЗО «Багатопрофільний навчально-реабілітаційний ресурсно-методичний центр корекційної роботи та інклюзивного навчання» ДОР» на етапі знайомства з учнем ми вивчаємо витяг з протоколу обстеження, складаємо індивідуальну карту супроводу дитини, заводимо на кожного учня щоденники педагогічних спостережень та пропонуємо батькам таку форму взаємодії, як «Зошит взаємозв'язку з батьками» [14]. Зупинимось детальніше на кожному із них.

1. Індивідуальна соціально-педагогічна та медико-психологічна карта супроводу учня з особливими освітніми потребами

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

В індивідуальній карті супроводу зазначають: рік народження, домашня адреса, телефон батьків, дата початку здійснення супроводу (зарахування дитини в БНРЦ), закінчення здійснення супроводу, відомості про інвалідність, діагноз, витяг з протоколу ШПМПК [10]. Зразки такої картки та протоколу наведено в таблиці 1 та 2:

Таблиця 1

Індивідуальна соціально-педагогічна та медико-психологічна картка супроводу учня з особливими освітніми потребами

КЗО «Багатопрофільний навчально-реабілітаційний ресурсно-методичний центр корекційної роботи та інклузивного навчання» ДОР»

ІНДИВІДУАЛЬНА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ТА МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНА КАРТА СУПРОВОДУ УЧНЯ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Фото
Дошкільне
відділення

Фото
1 – 4 клас

Фото
5 – 9 клас
10 – 12 клас

П.І.Б. _____

НОМЕР ОСОБОВОЇ СПРАВИ
Рік народження

Домашня адреса :

Телефон: 0689060806 Телефон: _____

Дата початку здійснення супроводу:
Закінчено здійснення супроводу: _____

(Вказати, з яких причин)

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ІРЦ

Відомості про інвалідність: _____

ДІАГНОЗ

Дата	Висновок ІРЦ
30.03.2017 (№ 15-с)	Порушення слуху у формі двосторонньої сенсоневральної туговухості. Дефіцитарний психічний розвиток у дитини з порушеннями слуху. Особливості пізнавальних процесів та пізнавальної діяльності відповідають рівню затримки психічного розвитку. Працездатність знижена, потребує активної допомоги, контролю. Навчальний досвід переносить задовільно. Емоційно-волькова сфера незріла. Поведінка впорядкована. Різко обмежений рівень мовленнєвого розвитку

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

Таблиця 2

Зразок протоколу діагностичного засідання

ПРОТОКОЛ № Діагностичного засідання ШПМПК КЗО «БНРРМЦКРтаіН»ДОР		
ПІБ _____ Дата народження _____		
№ п/п	Дитина має знати:	Дитина знає:
Загальний розвиток (зразок заповнення)		
	Називає своє повне ім'я. (Прізвище, ім'я, по батькові)	Називає самостійно
	Називає скільки років? (Мені ... років)	Відповідає
	Називає дату свого народження. (число, місяць, рік)	Називає число, місяць
	Називає ім'я та по батькові твоєї мами, тата	Називає прізвище та ім'я батьків
	Знає де і ким працюють мама, тато	Не може сказати

Важливим для здійснення корекційної мети є знання про стан здоров'я вихованця, які медичні працівники центру вносять у бланк таблиці 3.

Таблиця 3

Стан здоров'я вихованця

П. І. Б. ДИТИНИ _____

(Лікар уважно вивчає всі відхилення від норми, патології в перенатальний та постнатальний періоди)

Анамнез: Вагітність ускладнена токсикозом, перші термінові пологи. Стимуляція родової діяльності. Вага при народженні 3500 г, довжина тіла 52 см. При народженні закричала одразу. Голову тримає з 1,5 міс., сіла у 7 міс., пішла у 12 міс. Окремі слова зявилися після року, фраза – після 2,5 р. З року на обліку у невролога з диагнозом гідроцефальний с-м. На грудному вигодовуванні до 1 р. 5 міс. До 3-х років часто хворіла.

(Заповнюється лікарем. Лікарі повинні працювати з амбулаторною карткою)

Диспансеризація (Заповнюється лікарем на початок року)

Дата	Соматичні захворювання	Стан слуху	Зір	Хірург	Невропатолог	Інші спеціалісти	Фізкультурна група
0-кл.	Затримка психологочного розвитку Гідроцефальний синдром	здорова	Vis Dis 1,0	здорова	Гідроцефальний синдром		Підготовча
1							

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

Учитель ознайомлюється з анамнезом дитини і, на основі вищезазначеного, заводить на кожного учня щоденник педагогічних спостережень, до якого вносить короткі відомості про дитину, діагноз, анамнез та постійно записуємо свої спостереження за кожним учнем, його досягнення, успіхи, порушення поведінки, реакцію на ті чи інші події. Для поліпшення розвитку слухового сприймання учня з порушенням слуху, не залежно від супутніх діагнозів, ми рекомендуємо батькам вести «слуховий щоденник», у якому батьки вдома повинні відмічати новий звук, який почула дитина і реакцію на нього. Так для розвитку слухового сприймання важливими є слухання немовленнєвих звуків: музичних творів різних жанрів, звуки музичних інструментів (бажано зводити дитину в органний зал, на виступи симфонічних та джазових концертів тощо), під час прогулянки звертати увагу дитини на звуки, що нас оточують, а вдома на звуки «музичного будинку». З метою оптимізації корекційно-розвивальної роботи нами розроблено зошит взаємозв'язку з батьками, який заповнюється як батьками так і спеціалістами, що працюють з дитиною. Уся інформація, що надається, є конфіденційною та використовується педагогами (вихователями, учителем-логопедом, учителем-дефектологом, практичним психологом) лише з метою збільшення ефективності корекційно-розвивального впливу. До зошита вносяться відомості про: оформлення наочного матеріалу з питань спеціальної освіти, анкетування та тестування батьків, індивідуальні консультації, батьківські збори, сумісна діяльність «діти – батьки». У зошиті взаємозв'язку нами виділені такі розділи:

- **анкетні дані** (у розділі анкетних даних зазначається прізвище, ім'я дитини, дата народження, домашня адреса, склад сім'ї. Дані окремо заповнюються матір'ю та батьком: рівень освіти (середня, середня спеціальна, неповна чи повна вища), вік у момент народження дитини, стан здоров'я (соматичні, інфекційні, генетичні захворювання, шкідливі звички), місце і характер роботи, контактні телефони (домашній, робочий, мобільний). З метою порозуміння батькам надаються анкети українською та російською мовами на вибір батьків, короткий зразок наведено у таблиці 4:

Таблиця 4

Зразок анкети для батьків

Анкета по изучению развития ребенка	
Дата обстеження	01.09.2017
ПІБ дитини:	
Дата рождения:	11.05.2009
Школа	КЗО «БНРРМЦКР та ІН»ДОР
клас	1-В
(При заполнении анкеты, пожалуйста, выполните следующие инструкции: внимательно прочитайте каждый из предложенных вопросов и подчеркните то, что считаете нужным, по возможности допишите недостающие сведения.)	
СВЕДЕНИЯ О РОДИТЕЛЯХ	
1. Год рождения: мать	отец
2. ОБРАЗОВАНИЕ РОДИТЕЛЕЙ:	
мать – высшее, среднее – специальное, ПТУ, среднее;	
отец – высшее, среднее – специальное, ПТУ, среднее.	
3. В МОМЕНТ ОБСЛЕДОВАНИЯ:	
мать работает (профессия)	не работает
отец работает (профессия)	не работает

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

4. БЫТОВЫЕ УСЛОВИЯ: отдельная квартира – общая квартира. Ребенок имеет отдельную комнату – не имеет.

5. СОСТАВ СЕМЬИ: (проживающие вместе) _____
6. ИМЕЛ ЛИ МЕСТО РАСПАД СЕМЬИ (да, нет), когда ребенку было _____ лет, когда появился отчим, мачеха_____

7. ВЗАИМООТНОШЕНИЯ В СЕМЬЕ: хорошие – холодные – напряженные – частые конфликты – ссоры.
8. СОСТОЯНИЕ ЗДОРОВЬЯ РОДИТЕЛЕЙ:

а) мать – здоровая, отец – здоров; наличие хронических заболеваний:

мать _____

отец _____ б) Резус – фактор:

мать _____

отец _____

9. НАЛИЧИЕ НЕРВНО-ПСИХИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ В СЕМЬЕ

родственников с тяжелым характером, а также лиц, которым очень трудно давалась учеба в школе:
со стороны матери _____ со стороны отца _____

СВЕДЕНИЯ О РЕБЕНКЕ

10. КАКИМ ПО СЧЕТУ РОДИЛСЯ: _____

11. ТЕЧЕНИЕ БЕРЕМЕННОСТИ: нормальное, тошнота, рвоты (до какого месяца _____) белок в моче, повышение давления, судороги, обмороки (на каком месяце) лежала на сохранении (сколько времени _____) травмы физические, нервные потрясения, переживания (какие) _____
Инфекции: простудные заболевания: краснуха, корь, другие инфекционные заболевания.

12. РОДЫ: нормальные – преждевременные – переношенные – быстрые – «стремительные» (1–2 часа от начала болей) – затяжные (больше суток от начала болей). Какого рода помощь оказывалась во время родов: уколы, стимуляция, наркоз, наложение щипцов, другие виды помощи _____

13. ВЕС ПРИ РОЖДЕНИИ _____

14. ПЕРИОД НОВОРОЖДЕННОСТИ: ребенок родился с кожными покровами нормального цвета – красным – синим – белым; закричал сразу – не дышал некоторое время – ему делали уколы – на коже лица и головы была опухоль или кровоподтек; врачи, говорили о родовой травме, асфиксии, слабости ребенка. Приложен к груди на _____ день. Сосал хорошо – слабо.

Была желтуха новорожденных – не было желтухи. Был в первые недели и месяцы нормальным – очень вялым – очень беспокойным.

15. ВРОЖДЕННЫЕ ПОРОКИ: вывих бедра - порок сердца, косоглазие - парез (слабость ручки, ножки).

16. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ В РАННЕМ ВОЗРАСТЕ:

а) моторное развитие: головку держал с _____ месяцев, сидел с _____ месяцев, стоял с _____ месяцев, ходил с _____ месяцев _____ лет;

б) речь: отдельные слова до одного года – после года; фразы до полутора лет _____ до двух лет _____ после двух с половиной лет. Особенности речи в детстве: нормальная заикание – карташность – шепелявость – косноязычие (до какого возраста _____).

17. ЗАБОЛЕВАНИЯ ДО ОДНОГО ГОДА (сколько раз):

грипп _____ простудные (ОРЗ) _____ ангина _____
воспаление среднего уха (отит) _____ воспаление легких _____ диспепсия _____ ложный круп _____ травмы головы _____ судороги _____

18. ЗАБОЛЕВАНИЯ ПОСЛЕ ПЕРВОГО ГОДА ЖИЗНИ РЕБЕНКА

(в каком возрасте, легко – тяжело – с осложнениями)

Рахит _____ диатез _____ простудные заболевания _____
воспаление легких _____ воспаление среднего уха (отит) _____ дизентерия _____

гастрит _____ язва воспаление желчного пузыря (холецистит) _____ желтуха _____

воспаление мочевого пузыря (цистит) _____ воспаление почек _____

Инфекционные заболевания: корь _____ краснуха _____ скарлатина _____ свинка _____

ветряная оспа _____ хронический тонзиллит _____ туберкулез _____

Операции по поводу: аппендицита _____ хронического тонзиллита _____ друг _____

и _____ Общий наркоз (в связи с чем) _____

19. СОСТОЯЛ НА УЧЕТЕ У ВРАЧА: инфекциониста – фтизиатра – окулиста – отоларинголога – ревматолога – психоневролога – логопеда, психиатра.

20. ГДЕ ВОСПИТЫВАЛСЯ ОБСЛЕДУЕМЫЙ РЕБЕНОК:

а) до трех лет: в семье – в однодневных яслях – в круглосуточных яслях – в доме ребенка;
б) до школы: в семье – в однодневном саду – в круглосуточном детском саду.

Перед поступлением в школу ребенок умел: читать, писать, считать знал буквы.

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

- *психологічний мікроклімат у сім'ї* (у розділі «Психологічний мікроклімат у сім'ї» розкриваються взаємостосунки дитини з членами родини (дружні, емоційно-напружені, конфлікти – з ким, наскільки часто; з ким найчастіше з домашніх контактує), способи досягнення дорослим взаєморозуміння (яким чином, як часто, виховний вплив);

- *соматичний стан дитини* (у розділі «Соматичний стан дитини» зазначаються особливості слухових, зорових, моторних функцій школяра, схильність до захворювань (часто чи нечасто хворіє, чим саме, енурез, зайкання), вид диспансерного обліку (лікар, діагноз, дата), алергічні реакції (на продукти, препарати), харчування (наявність чи відсутність апетиту, ставлення до їжі, переваги, потреба в дієті);
 - *соціальний розвиток учня* (у розділі «Соціальний розвиток дитини» описуються улюблені заняття, ігри та іграшки дошкільника, характер ігрової та суміс-

Мал. 1. Соціальний розвиток учня

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

ної з дорослим діяльності (будівництво, ліплення, конструювання, малювання, настільні, рухливі ігри, доступні трудові доручення), проведення вільного часу (відпустка, вихідні, свяtkові дні, прогулянки). Зазначається рівень самостійності дитини (сформованість навичок самообслуговування, уміння гратися наодинці, можливість залишатися без батьків у дошкільному навчальному закладі чи упродовж нетривалого часу вдома), взаємостосунки з дорослими та ровесниками (уміння звернутися за допомогою, грати разом, ділитися іграшками, притримуватися певних правил), стиль контакту (переважно аудіальний, візуальний, кінестетичний, комбінований);

- *мовленнєвий розвиток дитини* (у розділі «Мовленнєвий розвиток» зазначається мовне (одно-, двомовне, мовний суржик) і мовленнєве (наявність, відсутність дефектів мовлення) середовище, у якому виховується дитина. Деталізується характер спілкування з дитиною (штучне, спонтанне, в яких видах діяльності, кількість часу, проведеного разом). Фіксується ступінь розуміння зверненого мовлення (на рівні інструкції чи тексту – розуміє, не розуміє, розуміє з труднощами), рівень сформованості самостійного мовлення дитини (звуконаслідування, окремі склади, слова, словосполучення, прості речення; використання в різних видах діяльності; переважання мовленнєвого чи немовленнєвого контакту, наявність чи відсутність потреби у спілкуванні). Як важлива складова мовленнєвого розвитку дітей окремо винесена робота з книжкою: зазначається відношення дитини до книжки (чи бережливо ставиться, чи любить розглядати ілюстрації, слухати текст; наскільки розуміє прочитане, чи запам'ятує його зміст), час читання дитині (перед сном, під час ігор-занять або у вільний час), улюблені книжки (книжки-картинки, книжки-іграшки, вірші, казки, оповідання) [14].

- *когнітивний розвиток учня* (у розділі «Когнітивний розвиток дитини» корекційним педагогом заздалегідь добираються завдання відповідно віку та індивідуальним психофізичним особливостям дитини. Зазначається можливість маніпулювання дитиною розбірними іграшками (складання мотрійки, пірамідки, кубиків, вкладок) і використовуваний ним спосіб (самостійно, проб і помилок, за допомогою дорослого, за наслідуванням, пасивно), знання сенсорних еталонів (назви кольорів і відтінків, форм, величини), просторових понять, уміння рахувати, класифікувати предмети за сенсорними, родовидовими ознаками (виокремлення груп однорідних предметів, визначення зайвого предмета в групі), встановлюючи та пояснюючи причинно-наслідкові зв'язки, аргументуючи свій вибір. Звертається увага на наявність:

- а) розвивальних ігор та іграшок у дома (кількість; покупка, подарунок, сумісне виготовлення, улюблені, ігри та іграшки лише розважального характеру);

- б) труднощів у навченні (особливості сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мовлення, поведінки; відсутність пізнавального інтересу, мотивації до ігор-занять);

- в) розвиваальної спрямованості ігор-занять (розвиток сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мовлення; самостійно, підказка з боку спеціалістів, за допомогою спеціалістів, відсутність ігор-занять);

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

Рівень розвитку пізнавальної діяльності за час навчання в школі (щорічно)													
	ДВ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
КОНТАКТ - вільний, змістовний, невимушений - активний - встановлюється легко - безмоментний - пасивно-підлеглий - встанов. після адаптаційних пауз - встанов. поступово, характеризується скрутістю дитини - формальний - малонпродуктивний - ускладнений					+								
УВАГА - стійка - нестійка - розсіяна - потребує активізації (масованого привертання) - обсяг активної уваги знижений (низький, недостатній) - привертається на короткий час - мимовильний					+								
ІНТЕРЕС - стійкий, виразний - нестійкий - епізодичний - недостатньо виразний - привертається на короткий час - стимулюється за допомогою ігрового матеріалу - відсутній - зацікавленість у діяльності поверхова - виникає протест на завдання («не знаю»), потребує заохочення.					+								
ПАМ'ЯТЬ: - стійка - механічна (переважно механічна) - зорова - короткотривала - тренується - слабка					+								
МИСЛЕННЯ: - наочно-ділове - наочно-образне - словесно-логічне(поняттєве) - глуке (переходить від однієї системи дій до іншої, раціональніше) - конкретне (для слабокуточка) - поверхове (літтера встановлює повierzхові зв'язки) - стереотипне - інертне (стереотипність дій, скінливість до шаблону) - торпідне (уповільнене) - темпи мислення уповільнені, потребує організуючої та психологічної допомоги					+								
ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СФЕРА: - емоції лабільні													

Мал. 2. Когнітивний розвиток дитини

- *емоційно-вольова сфера* (у розділі, присвяченому емоційно-вольовій сфері дошкільника, освітлюються питання самооцінки та самоідентифікації дитини (ставлення до себе та інших, фонд «можу», «хочу», «я сам», «хлопчик / дівчинка»; сформовані чи ні, знаходяться в зародковому стані), особливостей поведінки (адекватна, неадекватна; агресивність, збудливість, гіперактивність, негативізм, в'ялість, загальмованість, скромність), способи вираження емоцій (наявність зорового контакту під час спілкування, почуття гумору, вираження прохання, задоволення, незадоволення, протесту, відмови, вдячності, співчуття; уміє, не уміє, виражає непродуктивно) та виконання завдань (доводить розпочату справу до кінця, починає і кидає завдання, не береться за його виконання). Окремим підрозділом виступають переваги: що саме дитина любить чи не любить понад усе (одяг, їжа, іграшки, мультфільми, музика, ситуації), сильні і слабкі сторони дитини);

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

- *психолого-педагогічна підтримка сім'ї* (у розділі «Психолого-педагогічна підтримка сім'ї» зазначаються ті соціальні інститути (служби), куди батьки зверталися з дитиною (час звернення, висновок, тривалість ігор-занять, результат), перелік консультацій спеціалістів (учитель-логопед, учитель-дефектолог, практичний психолог, отоларинголог, офтальмолог, невропатолог, психіатр, ортодонт, хірург; причина, час звернення, основні рекомендації, контакти (за необхідності);
- *бесіди та консультації спеціалістів* (у розділі «Бесіди і консультації спеціалістів БНРЦ» зазначається корисна інформація (що повинні знати спеціалісти)

Облік консультацій			
вчителя Індивідуальної роботи Михайлена О.С.			
2017-2018 навчальний рік			
№	Дата проведення	Тема консультації	З ким проведена консультація
1.	17.01.2018	Консультація щодо створення слухомовленневого режиму вдома. Прийоми швидкої корекції звуків (глухі - дзвінкі)	Шевченко А. (мамі Ангеліни)
2.	18.01.2018	Консультація щодо створення слухомовленневого режиму вдома. Прийоми швидкої корекції звуків (автоматизація звуку с)	Обух О. (Мама Тітаревої О.)
3.	22.01.2018	Консультація щодо створення слухомовленневого режиму вдома. Прийоми швидкої корекції звуків (глухі - дзвінкі)	Карайванською Л.
4.	25.01.2018	Консультація щодо створення слухомовленневого режиму вдома. Прийоми швидкої корекції звуків (автоматизація к)	Четвертак О.
5.	29.01.2018	Як працювати з текстом? Консультація щодо роботи над текстом з розвитку слухового сприймання.	Шевченко А. (мамі Ангеліни)
6.	01.02.2018	Як працювати з текстом? Консультація щодо роботи над текстом з розвитку слухового сприймання.	Обух О. (Мама Тітаревої О.)
7.	08.02.2018	Рекомендації щодо поліпшення навичок читання, плавності вимови.	Карайванською Л.
8.	15.02.2018	Консультація щодо автоматизації звука к	Четвертак О.
9.	22.02.2018	Диференціація глухих та дзвінкіх приголосних. Прийоми корекції	Шевченко А.
10.	01.03.2018	Рекомендації щодо виконання підготовчих вправ для постановки звуку р.	Обух О. (Мама Тітаревої О.)
11.	07.03.2018	Консультація щодо виконання завдань дома.	Карайванською Л.
12.	15.03.2018	Як працювати з текстом? Консультація щодо роботи над текстом з розвитку слухового сприймання.	Четвертак О.
13.	22.03.2018	Рекомендації щодо виконання вправ на канікулах.	Батькам всіх учнів.

Мал. 3. Консультації для батьків

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

ти БНРЦ про дитину), конкретизуються запитання до спеціалістів (вихователів, учителя-логопеда, учителя-дефектолога, практичного психолога), у вигляді таблиці фіксуються зустрічі зі спеціалістами із зазначенням теми консультації та дати її проведення). Так, зошит взаємозв'язку з батьками має велике значення як для самих батьків, адже дає змогу побачити цілісну картину сім'ї та виховання дитини, так і спеціалістів у корекційно-розвивальній роботі з дітьми з порушеннями мовленневого розвитку, адже дає можливість зекономити час для збору та аналізу необхідної інформації. Отже, ефективність корекційної роботи, гармонійний розвиток дитячої особистості багато в чому залежить від творчого співробітництва спеціалістів із батьками, від уміло налагоджених професійних та особистісних відносин між ними, чіткого та свідомого розуміння поставлених навчально-виховних і корекційно-розвивальних завдань [14, 13].

Також у КЗО «Багатопрофільний навчально-реабілітаційний ресурсно-методичний центр корекційної роботи та інклюзивного навчання» ДОР» обов'язково на кожного учня ми заводимо робочі папки для додаткових завдань та «зорові словники» зі словами необхідними для вивчення відповідно до лексичних тем, тем тижня та навчального матеріалу, який вивчається. Наводимо декілька малюнків:

Мал. 4. Зоровий словник

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

Познайомившись з учнем, його батьками, детально вивчивши анамнез, діагноз, спрогнозувавши можливі труднощі на основі спеціальних програм для навчання дітей із порушенням слуху, ми складаємо календарне планування та індивідуальну програму розвитку. У календарному плані ми прописуємо тему, очікувані результати, корекційні прийоми подолання певних труднощів як у вивчені навчального матеріалу, так і в поведінці дитини, особливостях сприймання нею інформації індивідуально для кожного учня.

Таблиця 5

Зразок календарного планування з української мови
Українська мова
(4 год на тиждень)

№	Зміст програмового матеріалу	Очікувані результати	К-сть годин	Дата	Примітка
Звуки мовлення. Букви. Графічні навички письма					
5	Голосні звуки. Місце у слові. Оформлення письмових робіт. (Підруч.1, с.16 – 17 впр. 32 – 35) Наскрізна лінія: «Здоров'я і безпека: «У іdealньі»	Учень: слухо-зоро-вібраційно сприймає, розрізняє та відтворює вимову голосних звуків визначає місце голосного у слові	1	11.09	Подолання артикуляційних труднощів під час вимови звуків. Індивідуальна робота з учнями: Катя С. Надання додаткових вправ для розвитку дрібної моторики рук, вироблення каліграфічного почерку.
6	Наголошенні і ненаголошенні голосні. Ведення зошитів. Видлення складової структури і наголосу в словах. (підруч.1, с.18 – 20, впр. 37– 40)	розрізняє наголошенні і ненаголошенні голосні слухо-зоро-вібраційно сприймає, розрізняє (за можливістю) приголосні звуки, порівняює їх артикуляцію та звучання	1	12.09	
7	Голосні звуки. Розпізнавання кількості мовних та мовленнєвих одиниць. (підруч.1, с. 22 – 26, впр. 41– 50)	розрізняє, називає глухі і дзвінкі приголосні звуки, визначає глухість-дзвінкість приголосних звуків у словах.	1	14.09	Оля Т. розвиток дрібної моторики (пальчикові ігри, ліплення, складання лего, квілінг, тощо). Індивідуальна робота: Микита С. Надання додаткових вправ для подолання дисграфії.
8	Приголосні звуки. Слухо-зоро-вібраційне сприймання, порівняння артикуляції та звучання, розрізнення (за можливості) приголосних звуків (підруч. 1, с. 26-27) Наскрізна змістова лінія: Екологічна безпека та сталій розвиток: «Осінь»	Розрізняє, називає м'які й тверді приголосні, визначає м'якість-твердість приголосних звуків у словах	1	18.09	Зорові диктанти

У конспекті уроку ми відводимо окрему графу «Корекційна робота» де зазначаємо фронтальну корекційну роботу з класом відповідно до методики навчання осіб із порушеннями слуху, мети та завдань уроку, та індивідуальну з кожним учнем відповідно до супутнього діагнозу. У таблиці 6 наводимо зразок уроку з української мови:

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

Таблиця 6

Дата 18.09.2018	УКРАЇНСЬКА МОВА	
Тема	Приголосні звуки. Слухо-зоро-вібраційне сприймання, порівняння артикуляції та звучання, розрізнення (за можливості) приголосних звуків. Наскрізна змістова лінія: Екологічна безпека та сталій розвиток: «Осінь».	
Мета	Повторити приголосні звуки. Розвивати мовлення учнів, критичне мислення, пам'ять та увагу. Повторити алфавіт, написання вивчених словниковых слів, навички звуко-буквеного аналізу слів, письмо слів з апострофом та подвоєнням. Вчити дітей розумінню необхідності вивчення мови для подальшого життя. Виховувати любов до рідного слова, почуття радості від колективної праці. Розвивати слухове сприймання, корегувати мовлення учнів. Корекція вимови. Надання установок	
Корекційна мета		
Обладнання	Індивідуальні навчальні матриці, презентація, набір кольорових кружечків для гри «Лото». (Підруч.1, с. 26 – 27), таблиці для організації уроку	Корекційна робота, контроль, корекція вимови та розвиток слухового сприймання
Хід уроку	<p>I. Організаційний момент.</p> <p>Привітання.</p> <p>Перевірка готовності до уроку.</p> <p>Перевірка слухових апаратів.</p> <p>Артикуляційна хвилинка.</p> <p>Фонематична зарядка.</p> <p>Фонематична зарядка. Звук Б</p> <p>БА - БО - БУ - БЕ - БИ - БІ</p> <p>АБ - Об - УБ - ЕБ - ИБ - ИБ</p> <p>АБА - ОБО - УБУ - ИБИ</p> <p>БУ - БА - БУ</p> <p>ГРИБИ РИБИ</p> <p>БАБА, БАНАН, БАРАБАН</p> <p>БОБЕР БЕРЕ ДЕРЕВО.</p> <p>БАБУСЯ ДАЛА БАНАН.</p> <p>II. Актуалізація опорних знань.</p> <p>Гра «Впіймай звук»</p> <ul style="list-style-type: none">• Увага! Слухайте уважно. Сьогодні будемо «ловити» слова зі звуком б. Коли чуєте цей звук – плескайте в долоньки. <p>Гра «Склади слово»</p> <p>Річка-руча</p> <ul style="list-style-type: none">• Які букви однакові, а які відрізняються? <p>III. Повідомлення теми й мети уроку.</p> <p>Сьогодні на уроці ми з'ясуємо, що ви пам'ятаєте про звуки мовлення, букви, якими вони позначаються. Також пригадаємо український алфавіт і будемо каліграфічно писати не тільки букви, а й речення.</p> <p>IV. Актуалізація опорних знань і мотивація навчання.</p> <p>Робота з алфавітом (вправа 4).</p> <p>V. Вивчення нового матеріалу.</p> <p>Робота з підручником</p>	<p>Розвиток слухового сприймання немовленнєвими звуками. Фрази, що подаються на слух:</p> <p>Ти чуєш? Який урок? Відкрийте зошити, відкрийте підручники, закрийте зошити. Корекційна робота</p> <p>Перевірка слухових апаратів.</p> <p>Артикуляційна зарядка.</p> <p>Фонематична пауза.</p> <p>Розчітування.</p> <p>Індивідуальна робота з учнями подолання артикуляційних труднощів під час вимови звуків, автоматизація правильної вимови звуків</p> <p>Катя С.</p> <p>Надання додаткових вправ для розвитку дрібної моторики рук, вироблення каліграфічного почерку.</p> <p>Оля Т.</p> <p>розвиток дрібної моторики (пальчикові ігри, ліплення, складання лего, квілінг, тощо.</p>

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

	<p>а) вивчення правила на с. 27; б) колективне виконання вправа 55.</p> <p>VІ. Закріплення вивченого на уроці.</p> <ul style="list-style-type: none">• Самостійна робота учнів у зошиті.• Індивідуальна робота з окремими учнями. <p>VІІ. Домашнє завдання.</p> <p>Пояснення домашнього завдання вправа 53 с. 26</p> <p>VІІІ. Підбиття підсумків уроку.</p> <p>Рефлексія</p> <p>Що робили на уроці?</p> <p>Ми читали, писали, говорили.</p> <p>Яку тему ми сьогодні вивчали?</p> <p>Ми вивчали тему _____</p> <p>Повторення приголосних звуків</p>	<p>Микита С.</p> <p>Надання додаткових вправ для розвитку дрібної моторики рук, вироблення каліграфічного почерку Зорові диктанти</p>
--	--	--

Отже, справа в колонці «**Корекційна робота, контроль, корекція вимови та розвиток слухового сприймання**» прописують види корекційної роботи, прийоми, методи як для всього класу так і індивідуально для кожного учня. Звертаємо увагу, що тема уроку складається як з назви твору, роботи над ним так із корекційної мети, яка ще раз прописується у відповідній графі і формується на основі програмових вимог, мети, завдань уроку та індивідуальних особливостей учнів з особливими освітніми потребами.

Особливим елементом корекційної спрямованості на першому уроці мовного циклу є виконання артикуляційної гімнастики, дихальних вправ та фонетичної зарядки. Для розвитку слухового сприймання на уроці використовуються елементи музичного супроводу та різноманітні «слухові ігри», а саме: різні варіації гри «Спіймай звук», «Хто покликав?», «Де ти почув звук?», «Тихо – голосно» тощо.

Висновок. У статті проаналізовано роботу вчителя КЗО «Багатопрофільний навчально-реабілітаційний ресурсно-методичний центр корекційної роботи та інклузивного навчання» ДОР», починаючи зі знайомства з дитиною, вивчення діагнозу та анамнезу учня, розроблення індивідуальної програми розвитку, заведення щоденника педагогічних спостережень та індивідуальної карти супроводу, зошита взаємозв'язку з батьками. Також нами запропоновано деякі прийоми з реалізації індивідуального підходу до корекції, навчання та виховання учня з комплексними порушеннями в умовах багатопрофільного навчально-реабілітаційного центру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альтернативні методи комунікації. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.medel.com/support/rehabilitation/rehabilitation-downloads>.
2. Антибура Ю. О. Індивідуальне навчання дітей зі складними порушеннями психофізичного розвитку як психолого-педагогічна проблема [Електронний ресурс] / Ю.О. Антибура // ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ. Серія «ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ». Педагогічні науки, № 2 (10). – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://pedpsy.duan.edu.ua/images/stories/Files/2015-2/11.pdf>.
3. Базовий компонент дошкільної освіти [Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л. та ін.]; наук. керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д. п. н. – К. : ТОВ «МЦФЕР Україна», 2012. – 26 с.

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

4. Бондар В. Інтеграція навчання дітей-інвалідів і дітей з обмеженими фізичними та розумовими можливостями: за і проти //Діти з обмеженими фізичними та розумовими можливостями в системі корекційного навчання і виховання: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 27– 28 травня 1997 р. / Ред. кол.: В. І. Бондар та ін.– К., 1997.– С. 7– 9.
5. В Україні зростає кількість дітей з особливими потребами. - [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.obozrevatel.com/ukr/health/mamaclub/v-ukraini-zrostae-kilkist-ditej-z-osoblivimi-potrebami.htm>.
6. Діти зі складною структурою дефекту. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://stud.com.ua/46688/pedagogika/diti_skladnoyu_structuroyu_defektu.
7. Єжова Т.Є. Альтернативна комунікація як засіб соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями життедіяльності [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://ap.uu.edu.ua/article/102>.
8. Жигорева, М. В. Дети с комплексными нарушениями в развитии: педагогическая помощь. – М.: Академия, 2006. – 240 с.
9. Засенко В., Колупаєва А. Шляхи інтеграції дітей з порушеннями слуху у суспільство // Громадянська освіта та соціалізація дітей з вадами слуху: 36. наук.-метод. матер.– К., 2002.– С. 48 – 50.
10. Інноваційні аспекти педагогічно-діагностичної діяльності закладів освіти по реабілітації дітей з вадами у розвитку [Текст] : метод. посіб. / Голов. упр. освіти і науки Дніпропетр. обл. держ. адмін., Дніпропетр. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, КЗО «Багатопроф. навч.-реабілітац. Центр Дніпропетр. обл. ради». – Д. : [б. и.], 2009 . Вип. 1 / упоряд. І. М. Родименко. – 2009. – 74 с.
11. Колупаєв А. А., Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка. / Колупаєва А. А., Таранченко О. М.../ – К.: «АТОПОЛ», 2010.
12. Леонтьев А. Н. Язык, речь, речевая деятельность [текст] / А. Н. Леонтьев. – М. : Прогресс-Книга, 2007. – 289 с.
13. Обухівська А. Г. Методичні та організаційні питання діагностико-консультивативної діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій / А. Г. Обухівська, Т. Д. Ілляшенко, Т. В. Жук та ін. – Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. – 78 с.
14. Рібцун Ю. В. Дошкільнота: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : навч.-метод. посіб. / Ю. В. Рібцун. – К., 2014. – 238 с.
15. Родименко І. М. Інноваційні технології інклузії в навчально-виховному процесі у багатопрофільному навчально-реабілітаційному ресурсно-методичному центрі корекційної роботи та інклузивного навчання / І. М. Родименко // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. – 2014. – Вип. 7. – С. 98–102. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oopor_2014_7_16.
16. Статистичні дані/ Міністерство освіти і науки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani>
17. Хохліна О. П. Корекційно-розвивальна робота в спеціальних закладах освіти для дітей з порушеннями психофізичного розвитку: теоретичний аспект проблеми. – [Електронний ресурс] / О. П. Хохліна – Режим доступу до ресурсу: <http://ap.uu.edu.ua/article/416>.
18. Эльконин Д. Б. Психология игры [текст] / Д. Б. Эльконин. – М. : Владос, 1999. – 359 с. 39. ЛОГО-АРТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.logoped.in.ua>

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Alternatyvni metody komunikatsii [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://www.medel.com/support/rehabilitation/rehabilitation-downloads>.
2. Antybura Yu.O. (2015). Indyvidualne navchannia ditei zi skladnomy porushenniamy psykhofizychnoho rozvytku yak psykholooho-pedahohichna problema [Elektronnyi resurs] /

ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

Yu.O. Antybura // VISNYK DNIPROPETROVSKOHO UNIVERSYTETU IMENI ALFREDA NOBELIA. Seriia «PEDAHOHICKA I PSYKhOLOHII». Pedahohichni nauky, № 2 (10). – Rezhym dostupu do resursu: <http://pedpsy.duan.edu.ua/images/stories/Files/2015-2/11.pdf>.

3. Bazovy komponent doshkilnoi osvity [Bohush A. M., Bielenka H. V., Bohinich O. L. ta in.]; nauk. kerivnyk: A. M. Bohush, diisnyi chlen NAPN Ukrainy, prof., d. p. n. – K. : TOV «MTsFER Ukraina», 2012. – 26 s.

4. Bondar V. (1997). intehratsii navchannia ditei-invalidiv i ditei z obmezhenymy fizychnymy ta rozumovymy mozhlyvostiamy: za i proty //Dity z obmezhenymy fizychnymy ta rozumovymy mozhlyvostiamy v systemi korektsiinoho navchannia i vykhovannia: Mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. 27–28 travnia 1997 r. / Red. kol.: V. I. Bondar ta in.– K., S 7– 9.

5. V Ukrainsi zrostae kilkist ditei z osoblyvymy potrebam. - [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://www.obozrevatel.com/ukr/health/mamaclub/v-ukraini-zrostae-kilkist-ditej-z-osoblivimi-potrebami.htm>.

6. Dity zi skladnoiu strukturoiu defektu [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: https://stud.com.ua/46688/pedagogika/diti_skladnoyu_strukturoyu_defektu.

7. Yezhova T.Ye. Alternatyvna komunikatsiia yak zasib sotsialnoi rehabilitatsii ditei z obmezhenymy mozhlyvostiamy zhyttiedzialnosti [Elektronnyi resurs] - Rezhym dostupu do resursu: <http://ap.uu.edu.ua/article/102>.

8. Zhyhoreva, M. V. Dety s kompleksnymy narushenyiamy v razvytyy: pedahohicheskaya pomoshch. – M.: Akademyia, 2006. – 240 s.

9. Zasenko V., Kolupaieva A. Shliakhy intehratsii ditei z porushenniamy slukhu u suspilstvo // Hromadianska osvita ta sotsializatsiia ditei z vadamy slukhu: 36. nauk.-metod. mater.– K., 2002.– S. 48-50.

10. Innovatsiini aspekty pedahohichno-diahnostychnoi diialnosti zakladiv osvity po reabilitatsii ditei z vadamy u rozvytku [Tekst] : metod. posib. / Holov. upr. osvity i nauky Dnipropetr. obl. derzh. admin., Dnipropetr. obl. in-t pisliadyplom. ped. osvity, KZO «Bahatoprot. navch.-reabilitats. Tsentr» Dnipropetr. obl. Rady». - D. : [b. y], 2009 . Vyp. 1 / uporiad. I. M. Rodymenko. - 2009. – 74 s.

11. Kolupaieva, A. A., Dity z osoblyvymy potrebam v zahalnoosvitnomu prostori: pochatkova lanka. / Kolupaieva, A. A., Taranchenko, O. M.../ - K.: «ATOPOL», , 2010.

12. Leontev A. N. Yazik, rech, rechevaia deiatelnost [tekst] / A. N. Leontev. – M. : Prosveshchenye, 2007. – 289 s.

13. Obukhivska A. H. Metodychni ta orhanizatsiini pytannia diahnostyko-konsultatyvnoi diialnosti psykholoho-medyko-pedahohichnykh konsultatsii / A. H. Obukhivska, T. D. Illiashenko, T. V. Zhuk ta in. – Kyiv : UNMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty, 2017. – 78 s.

14. Ribtsun Yu. V. Doshkilniatko: korektsiino-rozvyvalna ta navchalno-vykhovna robo-ta z ditmy z fonetyko-fonematychnym nedorozvytkom movlennia : navch.-metod. posib. / Yu. V. Ribtsun. – K., 2014. – 238 s.

15. Rodymenko I. M. Inovatsiini tekhnolohii inkliuzii v navchalno-vykhovnomu protsesi u bahatoprofilnomu navchalno-reabilitatsiinomu resursno-metodychnomu tsentri korektsiinoi roboty ta inkliuzyvnoho navchannia / I. M. Rodymenko // Osvita osib z osoblyvymy potre-bam: shliakhy rozbudovy. - 2014. - Vyp. 7. - S. 98–102. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2014_7_16.

16. Statystychni dani/ Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani>

17. Khokhlina O. P. Korektsiino-rozvyvalna robo-ta spetsialnykh zakladakh osvity dla ditei z porushenniamy psykhofizychnoho rozvytku: teoretychnyi aspekt problemy [Elektronnyi resurs] / O. P. Khokhlina – Rezhym dostupu do resursu: <http://ap.uu.edu.ua/article/416>.

18. Elkony D. B. Psykholohiya yhriv [tekst] / D. B. Elkony. – M. : Vlados, 1999. – 359 s. 39. LOHO-ART [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.logoped.in.ua>.